

Тетяна БАНДУРА,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *tatyanabandura03@gmail.com*

МІФОПОЕТИКА В ЛІРИЦІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

У статті досліджується міфопоетика в ліриці Олени Теліги, з'ясовується специфіка й особливості функціонування міфологічних моделей, образів, мотивів у художніх творах, де свідомо авторська міфотворчість часто виявляється у довільному сплетінні міфологічних структур. У результаті вивчення проблеми міфопоетики в поезії авторки помічено, що символічний арсенал поезики окремо взятого тексту переростає в міфологічну структуру, що об'єднує й інші тексти письменниці. Тяглість художньої традиції окремого символу, архетипна взаємопов'язаність створюють вищий рівень надтекстового повідомлення, містять частку змісту «масштабної розповіді» всього творчого життя мисткині. Міфологічність як невід'ємна риса поезики Олени Теліги розгортається у світовідчуттєвому просторі художньої обсервації. Повернення до міфологічної свідомості, до лексичних прапервнів, до давніх архетипів, до себе, до світу – всі ці художні орієнтири окреслюють чітку філософську й художньо-естетичну позицію авторки.

Наголошується на тому, що міф у авторській свідомості О. Теліги функціонує як всеохопне інтуїтивне знання, нерозчленоване на раціональні складники, тому присутнє повсюдно в явній або ж прихованій формах. В індивідуальному стилі письменниці художньо-уявне ціле видозмінюється, поетеса, вихоплюючи знакові елементи, намагається відновити їх першоствореність у новому контексті. Нічим не обмежене буття, не закорене в жодній необхідній минулості, просочується крізь полотно тексту О. Теліги, надаючи ліричній оповіді особливого художнього «освітлення». Власне, це буття і є глибинним і всюдисущим змістом поезій авторки, стиль написання якої близький до особистісного бунту, імперативу жіночої духовної сили, безапеляційного протесту проти свавілля жорстокого життєвого «закона».

У статті виявлено й проаналізовано основні філософські шукання в поезії О. Теліги – туга за досконалістю, шукання її в уламках розчарувань, спроба реконструкції світу, боротьба за його гуманність, що витворюють ліричне поле, де розгортається багатогранний творчий світ О. Теліги, основною рисою якого є калейдоскопічна мінливість у несподіваному поєднанні розрізаних екзистенційних фрагментів.

Прикметною у віршах О. Теліги є трансформація номінативної функції поетичного слова, зміщення її в бік первісного мислення, міфопоетичного світобачення, архетипного змісту. Авторка вдається до реконструкції поетичної мови, що є засобом для осмислення дійсності, реалізацією «бажання об'єднатися зі світом» за допомогою міфу.

Ключові слова: міфопоетика, міф, архетип, авторська свідомість, екзистенція.

Tetiana BANDURA,

orcid.org/0000-0001-9999-0523

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odessa, Ukraine) *tatyanabandura03@gmail.com*

MYTHOPOETICS IN THE LYRICS OF OLENA TELIGA

The article explores mythopoetics in lyrics of Olena Teliga, reveals the specifics and peculiarities of the functioning of mythological models, images, motifs in works of art, where conscious authorial mythical creativity is often manifested in an arbitrary intertwining of mythological structures. As a result of studying the problem of mythopoetics in the poetry of the author, it is noticed that the symbolic arsenal of poetry of a single text grows into a mythological structure that integrates other texts of the writer. The gravity of the artistic tradition of an individual symbol, the archetypal interconnectedness creates a higher level of textual message, contains the content of the «large-scale story» of the whole creative life of the artist. Mythology as an integral feature of Olena Teliga poetics is unfolding in the world-wide space of artistic observation. The return to mythological consciousness, to lexical preferences, to ancient archetypes, to themselves, to the world – all these artistic orientations outline a clear philosophical and artistic-aesthetic position.

It is emphasized that the myth in the author's consciousness of O. Teliga functions as a comprehensive intuitive knowledge, not individually divided into rational components, so it is present everywhere in explicit or hidden forms.

At the same time, the feeling of integrity creates a certain problem for the author: the inability to adequately merge the integrity into a word form. The holistic is fragmented, disintegrated, the poet, grabbing some elements, trying to restore their primordially in a new context. By no means is life limited, not anchored in any necessary transience, seeped through the canvas of O. Teliga text, giving a lyrical tale of special artistic «illumination». Actually, this being is the deep and ubiquitous content of the poetry of the author, whose writing style is close to personal rebellion, the imperative of women's spiritual power, a peremptory protest against the arbitrariness of the cruel «law».

The article identifies and analyzes the basic philosophical searches in O. Teliga's poetry – longing for perfection, searching for it in the fragments of disappointment, attempting to reconstruct the world, fighting for its humanity, which create the lyrical field, where O. Teliga's multifaceted creative world unfolds in kaleidoscopic variability in the unexpected combination of disparate existential fragments.

A special feature in the poetry of O. Teliga is the transformation of the nominative function of the poetic word, shifting it towards primordial thinking, mythopoetic worldview, archetypal content. The author resorts to the reconstruction of poetic language, which is a means of understanding reality, the realization of the «desire to unite with the world» by means of myth.

Key words: *mythopoetics, myth, archetype, author's consciousness, existence.*

Постановка проблеми. Значна кількість сучасних наукових праць свідчить про актуальність міфопоетичного методу дослідження в сучасному літературознавстві. За оцінкою науковців, він розширює можливості літературної критики по-новому інтерпретувати твори художньої літератури. Використання міфопоетики як інструментарію літературознавчого дослідження є не лише доцільним і вмотивованим, але й продуктивним, оскільки дає можливість установити наявність й особливості функціонування міфологічних моделей, образів, мотивів у художніх творах, де свідома авторська міфотворчість часто виявляється у довільному сплетінні міфологічних структур.

На часі герменевтичними пріоритетами маємо встановлення зв'язку між справжнім мистецьким витвором і одвічними «істинами», що не підлягають остаточному та однозначному визначенню. Ця думка не нова, але стосовно поезії Олени Теліги в контексті західноукраїнської й емігрантської поезії 30-х років ХХ століття особливо актуальна. Духовний орієнтир самопізнання й через нього – світопізнання для цієї поетеси визначальний. Самозаглиблення, що є передумовою вірності собі, уможливило стійкість творчої позиції мисткині, а також її оригінальність.

Аналіз досліджень. У 90-ті роки ХХ століття в українському літературознавстві було помічено значну зацікавленість поезією письменниці-борчині Олени Теліги. На літературно-критичну арену виходять ґрунтовні дослідження Миколи Жулинського (зокрема, його книжка «Олег Ольжич і Олена Теліга: нариси про життя і творчість», 2001), Тараса Салиги (стаття «Нескорена муза» у книзі «Імператив», Львів, 1997), Юрія Коваліва (стаття «Олена Теліга», опублікована в різних виданнях, у тому числі в журналі «Слово і час», 1991, № 6), Миколи Ільницького (розвідки «Західноукраїнська і емігрантська поезія 20–30-х років», 1992; «Від «Молодої Музи» до «Празької

школи»», 1995), Богдана Червака (біографічний нарис «Олена Теліга. Життя і творчість», 1997). Останнім часом лірика О. Теліги стала об'єктом вивчення сучасних науковців Т. Голембовської, Н. Миронець, Н. Писко, В. Просалової та ін.

Дискусійною залишається низка питань, пов'язаних із проблемою тлумачення ліричних текстів письменниці в міфопоетичному дискурсі. Не досліджено ґрунтовно її спадок у зв'язку з міфологічною традицією, також нагальною є проблема дослідження архетипів поетичного мислення О. Теліги як складової частини міфопоетики творчості поетеси.

Мета статті – дослідження міфопоетики в ліриці Олени Теліги, а також виявлення оригінальності поетичного стилю письменниці в системі архетипів авторської свідомості.

Виклад основного матеріалу. Пошук слова, яке адекватно відтворювало би «буття духу» – першорядне завдання митця. О. Потебня стверджував, що «у щирих поетів навіть, напевно, випадковий образ має глибоку основу в особистому житті» (Потебня, 1985: 272). Суголосий із цією думкою і К. Леві-Строс, який говорив про можливість дослідження «шляхом обсервації образної тканини твору. Вважаємо, що найпривабливішим тут є пошук цілісності, коли весь доробок митця прочитується як одна оповідь» (Леві-Строс, 2000: 165). Концепцію про загальну лінію розуміння світу науковець долучає до теорії міфологічності людського буття.

Досліджуючи поезію О. Теліги, помічаємо, що символічний арсенал поетики окремо взятого тексту переростає в міфологічну структуру, що об'єднує й інші тексти авторки. Це той випадок, коли «символ перетворюється у міф» (Потебня, 1985: 31). Тяглість традиції окремого символу, архетипна взаємопов'язаність створюють вищий рівень надтекстового повідомлення, містять частку змісту «масштабної розповіді» всього творчого життя письменниці.

Міфологічність як невід’ємна риса поетики Олени Теліги розгортається у світовідчуттєвому просторі художньої обсервації. Повернення до міфологічної свідомості, до лексичних прапервнів, до давніх архетипів, до себе, до світу – всі ці художні орієнтири окреслюють чітку філософську й художньо-естетичну позицію. М. Еліаде, спостерігаючи в сучасному європейському суспільстві «повернення до джерел», пов’язує це з релігією: «кожна інновація уявлялась чи сприймалась тут як певний варіант повернення до Біблії і ставила за мету оживити досвід раннього християнства, перших християнських общин» (Еліаде, 2001: 193). На думку вченого, «міфологічна поведінка оживає на наших очах», але це не пережитки первісного менталітету, а базові складники свідомості (Еліаде, 2001: 193).

«Повернення» до гармонії через есхатологію у творчості О. Теліги розщеплюється на безліч фрагментів-етапів блукання духу в пошуках досконалості. Рефлексії на межі реального та ідеального світів – важлива риса поезій авторки, в глибинних шарах яких завжди наявне «передчуття кінця». Чітко задекларований есхатологічний мотив у циклі «Подорожній», де авторка самотньо інтерпретує архетип подорожнього як такого, що блукає цим незвіданим світом. Мандрівник по життю як символ невизначеності долі в поезії О. Теліги набирає нової семантичної наповненості, пов’язаної з трагічністю буття, невмінням радіти життю, осмисленням себе як часточки Всесвіту, який може знищити:

Ось пішов собі звичайний подорожній.
Більш нічого. Навіть плакати не смію.
Тільки в душу безборонну і порожню
Сум летить непереможним, чорним змієм...
Хоч життя мого весняну, світлу повінь
Надпила – у перший раз – холодна осінь
(Теліга, 2006: 27).

Мотив самотності як кроку до смерті також є наскрізним у ліриці О. Теліги. Самотнє перебування – це особистісна «темінь»:

Ніч була розбурхана та тьмяна,
Вітер грав і рвав пом’яті струни,
Я пила самітньо аж до рана
Темну розпач – найгіркіший трунок
(«Ніч була розбурхана...») (Теліга, 2006: 31).

Символ трунку як життєвої участі продовжує своє семантичну реалізацію в наступному вірші «Моя душа й по темнім трунку...»:

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати поради
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град (Теліга, 2006: 32).

Повторюваність найбільш змістовно навантажених символів і окремих фраз у різних віршах створює ефект полілогу текстів. «Сама надмірність – повторення моделей і «надлишок інформації» – ознака міфологічного способу висловлювання» (Грабович, 1998: 33).

Міфотворчість як позачасове явище постійно присутня в авторській свідомості Теліги-поетеси. Зумовлено це насамперед відчуттям недосконалості й недовершеності життєвого «матеріалу». Міф – як порятунок, оскільки «скасовує реальність і створює натомість нову, набагато досконалішу і привабливу» (Грабович, 1998: 112). Ця нова реальність витворюється з розрізнених частин «попередньої реальності, а саме з емпіричної та надемпіричної», які, на думку О. Потебні, роз’єднані самим же ліричним героєм. Перевага раціонального чи ірраціонального мислення зумовлює однобоке, розірване пізнання дійсності, що суперечить самій природі митця, який, «будучи єдиним самим у собі, потребує жити в єдиній реальності» (Потебня, 1985: 121).

Лірична героїня поезії «Усе, лише не це...» – борчиня, яка рветься «горіти» по життю, а не «тліти» у спокої байдужості. Пошук утраченої цілісності, яка до того ж відкрита лише для інтуїтивних проникнень, а тому майже не втілюється адекватно в конкретну форму, може відбуватися лише в замкненому колі «творення – руйнування»:

Не бійся днів, заплутаних вузлом,
ночей безсонних, очманілих ранків.
Хай ріже час лице добром і злом!

Хай палять серце найдрібніші ранки (Теліга, 2006: 25).

Образ ранку, реалізований в одній строфі двічі, набуває новаторського значення: нова суть будьчого, світле бачення, прогресивне мислення – таке градаційне виваження наповнює традиційний міфопоетичний образ. У новаторських образах вірша закодовано бажання розповісти про щось дуже сокровенне, таке, що не може вміститися в можливості людського пізнання, а тому розбито на безліч фрагментів, кожен з яких у конкретній часопросторовій площині доступний людському осягненню.

У висхідному порядку утверджується ідея активної позиції в наступній поезії «Лист»:

І в павутинні перехресних барв
Я палко мрію до самого рання,
Щоб Бог послав мені найбільший дар:
Гарячу смерть – не зимне умирання (Теліга, 2006: 50).

Яскрава образна антитеза структурно доповнює особистісне гасло ліричної героїні, продуковане

у вищому сенсі буття – життя-діяльність. Дослідниця Н. Писко справедливо стверджує про образ сильної жінки, здатної на самозречену боротьбу за національне визволення, в ліриці О. Теліги: «... коли перетинаються інтереси особисті з національними, постає проблема вибору: чи залишитись осторонь боротьби, чи активно поринути в неї. Ця жінка вибирає друге» (Писко, 2016: 156).

Туга за досконалістю, шукання її в уламках розчарувань, спроба реконструкції світу, боротьба за його гуманність витворюють ліричне поле, де розгортається багатогранний творчий світ О. Теліги, основною рисою якого є калейдоскопічна мінливість у несподіваному поєднанні розрізаних екзистенційних фрагментів. Проблема роздрібненості пізнаваного світу часто є наслідком конфлікту назви явища та його сутності. У вірші «Життя» письменниця проголошує життєстверджуючу ідею цінності осягнення полемічного неповторного життя:

Тоді заблисне сніг, зашепотіють квіти
І підповзуть як нитка провідна,
Ти приймеш знов життя і так захочеш жити!
Його пізнавши глибоко, до дна! (Теліга, 2006: 17).

Поезія О. Теліги видається спробою говорити не мовою назв, а мовою сутностей, звідси часто несподіване словопоєднання, яке руйнує узвичаєне функціонування слова й надає йому ролі обраності: слово не просто називає, воно виявляє, відтворює архетипну природу речі чи явища. Слово-знак перетворюється на слово-символ, яке стає видимою частиною невидимої сутності як констатація мінливості, неординарності життя.

Прикметною у віршах О. Теліги є трансформація номінативної функції поетичного слова, зміщення її в бік первісного мислення, міфопоетичного світобачення, архетипного змісту. Авторка вдається до реконструкції поетичної мови, що є засобом для осмислення дійсності, реалізацією «бажання об'єднатися зі світом» за допомогою міфу. У такому випадку «міф – це мова, але мова, яка працює на дуже високому рівні, де суті вдається, якщо так можна висловитися, відділитися від мовної основи, яка послужила йому опорою» (Леві-Строс, 1997: 199). Очевидним стає те, що створення нового світу, тобто повернення до його первісної досконалості, неможливе без зруйнування існуючого, спотвореного світу. Дихотомія «руйнування-творення» проектується на людське життя як «зневіра-надія»; сенс життя також мусить постійно оновлюватися шляхом повернення до початку.

У творчості О. Теліги есхатологічні мотиви наявні не лише в поетичних текстах, а й у самій

творчій настанові. Авторська мова – це переродження усталеної семантики, збагачення її образами, національними кодами, архетипами. В індивідуальному стилі письменниці превалює корінна значеннєвість, що апелює до національних першооснов буття.

Щоб, заховавши мудрий досвід
У скриньці без ключа і дна,
Знов зустрічати сірий розсвіт
З вогнем отрути чи вина... (Теліга, 2006: 32).

Авторка по-новаторськи осмислює образ скриньки як життєвого надбання. Але скринька без дна і ключа, тобто безмірна, безмежна, вільна. Міфологічність поетичного мислення полягає у вічності народної мудрості, невичерпних джерел її потенціалу. Метафора «розсвіт» доповнює зміст невизначеності буття, його загадковості. Життєвий запал у поетеси – це суперечливі субстанції, асоційовані з отрутою чи з вином – складністю вибору або задоволенням.

Осмислення дійсності як недосконалої в авторській свідомості О. Теліги близьке до потрактування в міфологічних оповідях, де вона зображена в аспекті минувшини. Остаточним кінцем ця подія є лише для «одного людства, після якого настає поява іншого роду людського» (Элиаде, 2001: 79), якому випала нагода жити в оновленому світі. Незмінним залишається осердя надії: якщо виникне новий світ, з'явиться і нова людина. Художню версію міфологічної рецепції спостерігаємо у вірші О. Теліги «Не любов, не примха, не пригода...»:

І коли твоя душа воскресла
Знову мчиться у осяйну путь –
Не питай, чиї натхненні весла
Темний берег сміли відштовхнуть (Теліга, 2006: 33).

Образ воскреслої душі осмислюється в аспекті ініціації з подальшою проекцією на міфологічне майбуття, пов'язане з появою вищої субстанції, Божеського начала. Осяйна путь – втілення досконалості. Натхненні весла – символ опори, підтримки, виходу із життєвої стихії, що несе небезпеку у вирі буття. Темний берег розпачу, безвиході, безнадії розглядається як втрата свого «я», асоційоване зі станом духовної смерті. Початок завжди пов'язується з досконалістю. Втрата досконалості означає наближення до кінця, загрозливі ознаки якого актуалізуються в авторській уяві.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що поезія Олени Теліги має евристичний характер творення поетичних візій як у плані форми, якою вона володіє досконало, так і філософського змісту. Її твори – це часопис

душі, яка частіше відчуває себе самоцінно творчим духом, це асоціативна інтелект-поезія, що сповідує послідовну концептуальність художньої іншопочуттєвості, образного афористичного мислення, що часто перегукується з міфотворчістю. У поезіях безліч міфологем, насичених пристрастним, вибуховим почуттям, яким притаманні експресивність духовного максималізму, патетичність душевних виявів, беззастережність емоційної відвертості.

Есхатологічний міф у поетичній творчості О. Теліги закоріненний у глибинах людського самовизначення. Авторка не просто використовує міфологічні сюжети й символи, а віднов-

лює їхню актуальність шляхом реконструкції та інтерпретації. Найважливіше, що міфологічні моделі, які є структуротвірним чинником віршів, не обмежують ані творчої уяви письменниці, ані злету читацького сприйняття. Олена Теліга своєю поезією засвідчує принципову авторську позицію, що міфологічний світогляд є складовою частиною як художнього мислення письменника, так і формою суспільної свідомості. Специфіка творчості поетеси полягає в різноманітті способів трансформації цієї творчої дихотомії, незмінною для ліричної мисткині залишається істина, що, втрачена колись людством, прагне оновитися в поетичному мистецтві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Київ : Критика, 1998. 206 с.
2. Элиаде М. Аспекти мифа. Москва : Алетея, 2001. 240 с.
3. Леви-Строс К. Первісне мислення. Київ : Український центр духовної культури, 2000. 322 с.
4. Писко Н. Поезія Олени Теліги як художнє середовище націонацентричного сенсу. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство*. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, 2016. № 44. С. 154–159.
5. Потебня О. Естетика і поетика слова. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
6. Теліга О. О краю мій... : Твори, документи, біографічний нарис. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. 496 с.

REFERENCES

1. Hrabovych H. Poet yak mifotvorets. Semantyka symboliv u tvorchosti Tarasa Shevchenka [The poet is a creator of myths. Character semantics in the work of Taras Shevchenko]. Kyiv : Krytyka, 1998. 206 p. [in Ukrainian].
2. E'liade M. Aspekti mifa [Aspects of myth]. Moskva : Aletejya, 2001. 240 p. [in Russian].
3. Levi-Stros K. Pervisne myslennia [Initial thinking]. Kyiv : Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury. 2000. 322 p. [in Ukrainian].
4. Pysko N. Poeziia Oleny Telihi yak khudozhnie seredovyshche natsiotsentrychnoho sensu [Olena Teliga's poetry as an artistic medium of national-centric meaning]. *Naukovi zapysky TNPU. Serii: Literaturoznnavstvo*. Ternopil : Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V. Hnatiuka. 2016. № 44. pp. 154–159 [in Ukrainian].
5. Potebnia O. Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of the word]. Kyiv : Mystetstvo. 1985. 302 p. [in Ukrainian].
6. Teliha O. O kraiu mii... : Tvory, dokumenty, biohrafichnyi narys [Works, documents, biographical sketch]. Kyiv : Vyd-vo imeni Oleny Telihi, 2006. 496 p. [in Ukrainian].